

УДК 371.132

ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНОГО ПІДХОДУ В ОСВІТІ У КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

Сидоренко І.В.

I. Вступ

На сучасному етапі розвитку українського суспільства відбувається формування гендерної освітньої технології – нового напрямку, пов'язаного з посиленням протиріч між відтворенням патріархальних стереотипів у взаємодії статей та реальними трансформаціями гендерних відносин у сучасному українському суспільстві [7].

Результати аналізу вітчизняних публікацій з гендерної проблематики в освіті свідчать про відсутність єдиної та чіткої концепції гендерної освіти і виховання, що була б узагальнена в єдиному понятті – “гендерна педагогіка”. Тому в полі гендерного підходу виявляються залученими питання роздільного навчання, упровадження гендерного компонента до складу та змісту навчальних дисциплін (а також різних навчально-методичних видань), проблеми родинного та статевого виховання [2].

Фахівці з психології та педагогіки у своїх працях приділяють увагу становленню гендерного підходу в освіті. Так, В. Кравець визначає гендерну освіту як процес засвоєння знань про психосексуальну культуру, що включає гендерну просвіту, пропаганду й самоосвіту. Т. Вороніна зазначає, що гендерний підхід в освіті носить інноваційний характер. І. Іванова, О. Цокур виокремлюють у змісті гендерної педагогіки теорії освіти та виховання, при цьому визначають гендерну освіту як корекцію процесу соціалізації молоді залежно від статі відповідно до соціально-економічних вимог. Російський дослідник Є. Ільїн, посилаючись на дослідження російських та зарубіжних учених, підкреслює особливості диференційованого підходу в освіті на рівні фізіологічних, психічних та соціальних відмінностей представників різних статей, говорить про стилі навчання хлопчиків та дівчаток. Н. Пушкарьова здійснила історичний аналіз гендерних досліджень, які внесли зміни у світосприйняття суспільства відносно гендерних проблем, зокрема в освіті.

II. Постановка завдання

Метою статті є визначення основних завдань гендерного підходу в освіті, які полягають у тому, щоб пояснити природу стереотипів, показати їх історичну мінливість і соціальну обумовленість, оскільки дуже часто стереотипні уявлення, засвоєні від інших, вступають у суперечність з особистими бажаннями і схильностями людини.

III. Результати

Сучасний стан розвитку Української держави відзначається особливо швидкими і глибокими суспільними змінами, які викликають необхідність перебудови системи освіти та її адаптації до нових реалій і потреб. Формування справжнього демократичного суспільства, що ґрунтується на принципах пріоритетності прав особистості, пов'язано з урахуванням гендерного підходу в освіті. У сучасних умовах потрібно зважати на соціокультурні особливості кожної статі, адже “особистості” – це, перш за все, чоловіки та жінки, а розвиток демократії безпосередньо залежить від умов дотримання їх інтересів, можливостей та вимог. З'являється новий категоріальний апарат, що містить терміни з ключовим словом “гендер”, які дають змогу більш повно вивчити особистість та її особливості [5; 7].

Терміном “гендер”, наслідуючи традиції англійської дослідницької літератури, позначають поняття “соціальна стать” (*gender*), на відміну від “біологічної статі” (*sex*) [1, с. 21]. Гендер – один із базових вимірів соціальної структури суспільства, який разом з іншими соціально-демографічними та культурними характеристиками (раса, клас, вік тощо) організовує соціальну систему. Соціальне відтворення гендерної свідомості на рівні індивідів підтримує соціально-рольовий статус особистості, який визначає соціальні можливості в освіті, професійній діяльності, суспільному виробництві [7].

Виділяючи гендерні особливості суспільства, варто відзначити, що суттєвий вплив на соціалізацію молоді, її підготовку до суспільної взаємодії справляють статево-рольові зміни, які відображають об'єктивні процеси, що відбуваються в усіх індустріальних та постіндустріальних культурах світу. Найпомітнішими серед них є:

- 1) злам традиційної системи гендерного розшарування, різке послаблення поляризації жіночої та чоловічої соціальних ролей;
- 2) зміни гендерних відносин влади у політичній сфері;
- 3) трансформація культурних стереотипів відносно маскулітності та фемінності (вони стають менш жорсткими та полярними, внутрішньо суперечливими, що свідчить про їх конструктивістське походження, традиційні риси у них переплітаються з новими);
- 4) серйозні зміни у шлюбно-сімейних відносинах (зростає їх варіативність, що

відповідає підвищенню цінності індивідуальності);

5) зміни у ставленні до еротики, сексу, відносин між статями, у характері чоловічої та жіночої сексуальності;

6) суттєві зміни у характері соціалізації дітей (зростає роль товариства однолітків порівняно з впливом батьків, а оскільки шкільне навчання переважно є спільним, це полегшує взаєморозуміння хлопчиків та дівчаток, створюючи психологічні передумови для більш рівних стосунків у дорослому житті між чоловіками та жінками у різних сферах суспільного й особистого життя);

7) збереження традиційного аспекту чоловічої самоідентифікації (довічна потреба відрізнитися від жінок, відокремлення від первісно жіночої, материнської суті).

Гендерний підхід реалізується під впливом багатьох чинників: родини, освіти, засобів масової інформації, релігії, мистецтва, мови, правової та державної політики тощо. Останнім часом гендерні дослідження стали невід'ємною складовою педагогічної науки, а гендерна проблематика існує в різних освітніх галузях. Гендерні дослідження вперше виникли на Заході і своїм логічним обґрунтуванням у ролі нової дисципліни в цілому зобов'язані феміністській теорії. "Гендерні дослідження – міждисциплінарна дослідницька практика, яка використовує пізнавальні можливості теорії соціальної статі для аналізу суспільних явищ та їх змін" [6].

Що стосується сфери освіти, то гендерні дослідження як окрема проблематика вперше увійшли в освітню практику Західної Європи та США наприкінці 1960-х рр., коли феміністський рух викликав загальний інтерес до проблем політичної, економічної, соціальної диференціації за статевою ознакою. На думку дослідників тих років, патріархальна школа несе відповідальність за виникнення ідей про творчу обмеженість жінок, формування комплексів "професійної неспроможності", "боязні успіху" тощо.

Феміністський рух дав поштовх розгляду гендерних проблем на науковому рівні, але його не варто ототожнювати з боротьбою проти дискримінації представниць жіночої статі. Гендерний підхід у цілому припускає, що відмінності у поведінці, мисленні та сприйнятті чоловіків і жінок визначаються не тільки їх психологічними особливостями, а й соціальними чинниками, такими як виховання в дусі поширених у кожній культурі уявлень про чоловіче та жіноче призначення [1].

У 1958 р. психоаналітик Р. Столлер ввів у науку термін "гендер" (соціальна належність до статі або "соціальна стать"). У 1963 р. він виступив на конгресі психоаналітиків у Стокгольмі, де зробив доповідь відносно поняття "соціостатеве самоусвідомлення". Його концепція будувалася на розмежуванні "біологічного" та "культурного": вивчення біологічної статі, вважав

Р. Столлер, є предметною галуззю біології та фізіології, а соціальна стать може розглядатися як предметна галузь досліджень психології та соціології, як аналіз культурно-історичних явищ. Пропозиція Р. Столлера про розподіл біологічної та культурної складових у вивченні питань, пов'язаних зі статтю, і дала поштовх формуванню особливого напрямку у сучасних гуманітарних (гендерних) дослідженнях.

"Жіночі" дослідження – початковий етап гендерних досліджень (1970-ті рр.). Відчутне зростання інтересу до "жіночої теми" у сучасних гуманітарних науках відноситься до кінця 1960-х рр. Соціально-політичний чинник появи "жіночих" досліджень був зумовлений ідеями лібералістів (емансипація, рівність, автономія, прогрес тощо), що знайшли відображення у молодіжних рухах кінця 1960-х рр., революції "нових лівих", сексуальній революції та пов'язаній з нею "другій хвилі" фемінізму. Термін "гендер" співвідносився лише з жіночим досвідом і вживався тоді, коли йшлося про соціальні, культурні, психологічні аспекти "жіночого" порівняно з "чоловічим", під час опису норм, стереотипів, соціальних ролей, типів для жінок. Дослідження, які називалися "гендерними" та були опубліковані у 1970-ті рр., були "жіночими", тобто велися вони жінками-вченими, які стояли на феміністських позиціях.

У 1975 р., оголошеному ООН "Всесвітнім роком жінки", американська дослідниця Н. Коч запропонувала термін "фемінологія", що набув поширення на пострадянському просторі. Під ним стали розуміти міждисциплінарну галузь наукового знання, що вивчає сукупність проблем, пов'язаних із соціально-економічним та політичним становищем жінки у суспільстві, еволюцією її соціального статусу та функціональних ролей.

Друга стадія розвитку гендерних досліджень припадає на 1980-ті рр. – визнання "жіночих" та виникнення "чоловічих" досліджень. Андрологія, або "чоловічі дослідження", була певною мірою відповіддю на посилення феміністського руху і прагнення прихильників "досліджень жінок" багатосторонньо (але з позицій жіночого досвіду) вивчити взаємовідносини статей. Серед причин появи соціальної андрології можна також назвати теми, які намітилися у громадських обговореннях на хвилі розгортання сексуальної революції та успіхів операцій зі зміни статі: переосмислення чоловічої гендерної ролі, її обмеженості та прагнення зруйнувати статево-рольові стереотипи. Наприкінці 1980-х рр. у науці з'явилася тенденція називати всі дослідження, які стосуються питань статі, гендерними – хоч би якого змісту вони не були і з якої б теоретичної платформи вони не писалися.

Третя стадія розвитку гендерних досліджень – об'єднання та розмежування (кінець 1980-х – 1990-ті рр.). Від аналізу пат-

ріархату і властивій йому політики придушення та дискримінації (жінок, сексуальних меншин) фахівці з гендеру у 1980-х рр. визнали можливим перейти до аналізу гендерних систем суспільства – їх соціальних та культурних аспектів. Нова концепція гендеру перестала пов'язувати його виключно з жіночим досвідом. Під гендером стали розуміти систему відносин, яка є основою розподілу суспільства за ознакою статі. Зміст гендерних досліджень було розширено, додано проблеми відносно маскулітності та сексуальності. На цьому етапі гендерні дослідження (об'єднавши "чоловічі" та "жіночі" розробки) стали частиною навчальних програм у ВНЗ США.

Четверта стадія – гендерні дослідження в епоху глобалізації (кінець 1990-х рр. – теперішній час). Гендерні дослідження стали визнаним напрямом розвитку гуманітарного знання не тільки у США та Західній Європі, а й у країнах Африки, Азії, Східної Європи, на пострадянському просторі. Незважаючи на те, що єдиної ідеологічної позиції, яка б об'єднувала більшість фахівців з гендерних досліджень, немає, самі дослідження набувають усе більшого значення. Основний принцип діяльності – триєдність етики, теорії та практики [6].

Усі описані вище процеси дали підстави прихильникам фемінізму у 1980–1990-х рр. наполягати на повному перегляді всієї системи традиційної освіти у зв'язку із здійсненням в ній політики ранньої гендерної стереотипізації на основі установок щодо нерівності статей, широко легалізованих у навчальних та наукових текстах. Узагалі, коли порушують питання формування і розвитку гендерного підходу в освіті, виділяють етапи, що відносяться до:

1) традиційної педагогіки, при цьому метою школи є допомога людині адаптуватися до соціальних відносин, що існують у суспільстві, відповідно до вроджених здібностей, талантів, покликання, тому потрібно розподілити дітей так, щоб "гуманітарії" навчалися у гуманітарних класах, "технарі" – у технічних тощо;

2) критичної педагогіки (Л. Альтюссер, Б. Бернштейн, П. Бордо, А. Грамши, А. Макларен), де метою школи є нав'язування учню певної суспільної ролі шляхом умілого конструювання, при цьому підручники містять не просто навчальну інформацію, а зашифровані стереотипи до впровадження бажаних для відповідного суспільства переваг. Метою критичної педагогіки є подолання нерівності у системі освіти;

3) феміністського підходу у педагогіці (Г. Бреслава, М. Макдональд, Б. Хасана), відповідно до якого, основним об'єктом уваги є гендерні відносини, а існуюча система шкільної освіти відтворює гендерні стереотипи та гендерні ролі, тому гендерна ідентичність індивіда активно конструюється саме у межах шкільної системи;

4) гендерного підходу у вихованні та навчанні (А. Мішель), згідно з яким, метою є пом'якшення гендерних стереотипів через створення толерантних умов для формування особистості дитини. Гендерні стереотипи у повсякденній практиці шкільного навчання укорінюються внаслідок прихованих чи відкритих елементів статевої дискримінації [7].

Відносно гендерного підходу в освіті можна виділити три найпоширеніші погляди. Прихильники першого практично прямо пов'язують гендерну педагогіку зі статевим вихованням, вимагаючи навчати та виховувати не абстрактну особистість, а саме хлопчика чи дівчинку (тобто пов'язують гендерний підхід з особливостями біологічної статі). Йдеться про сукупність підходів, спрямованих на створення комфортних умов у школі для соціалізації дітей, важливою складовою якої є самоідентифікація дитини як представника певної статі. Відзначимо, що цей підхід найбільш розповсюджений серед психологів та педагогів, які й раніше займалися розробкою проблем статевого і сімейного виховання.

Прихильники іншого погляду вважають, що завданням гендерної педагогіки є виховання андрогенної особистості (всєбічне навчання дитини, з урахуванням необхідних соматичних показників, без акценту на стать). Тобто наголошують на створенні педагогічної системи, яка у суспільстві буде враховувати волевиявлення двох соціальних статей – жінок та чоловіків – як рівних у можливостях та правах, з урахуванням їх гендерних інтересів і потреб. У цьому випадку гендерний підхід визначається за соціальною статтю, у його класичній моделі.

Останнім часом має право на існування погляд, який об'єднує ці два обґрунтування і на рівні гендерного підходу вимагає ставитися до учня на біосоціальному рівні, тобто не виключає впливу статевих (біологічних) особливостей, але доводить важливість соціальних (гендерних) впливів, які пов'язані з традиціями, культурою, процесами навчання і виховання, що існують у відповідному суспільстві [2; 3; 7].

Відносно цієї ідеології у світі існують дві моделі організації освіти: американська, у якій навчання хлопчиків та дівчаток здійснюється спільно, і європейська, де для хлопчиків та дівчаток існують окремі школи [3, с. 300].

У системі освіти гендерний компонент визначається як теоретична концепція та освітня практика. При цьому практика випереджає теорію, а потрібно створити умови для випереджального змісту теорії. Процес упровадження гендерного знання в освіту ускладнений через ряд об'єктивних факторів, серед яких дослідники виділяють: відсутність чіткої державної програми розвитку гендерного компонента в освіті, неготовність суспільства до сприйняття гендерних проблем як дійсно актуальних, обмеження гендерної проблематики "жіно-

чою темою”, відсутність освітніх програм, методичного забезпечення, кваліфікованих кадрів тощо. Усі зазначені фактори об’єктивні, а на їх подолання піде не одне десятиліття педагогічного пошуку [2].

Гендерний підхід виходить з того, що в освітні установи приходять не учні без проявів індивідуальності, а дівчата та юнаки, які потребують диференційованого підходу з боку викладача. Як усередині, так і поза освітніми закладами, усі учасники навчально-виховного процесу зіштовхуються зі складним світом мінливих уявлень та стереотипів, які стосуються стратегій поведінки, зовнішнього вигляду, мислення, прийнятних для представників певної статі. Важливо зосередити увагу педагогів на тому, щоб поведінка дитини більше залежала від її особистих нахилів, а не від необхідності поводити себе так, як того вимагає навколишнє середовище чи суспільство.

Метою гендерного підходу в освіті є створення умов для формування свідомості, вільної від гендерних стереотипів та відповідальної за свої міжособистісні взаємини у соціумі. Гендерний підхід конструюється на основі аналізу моделей гендерних взаємовідносин, що розвиваються та трансформуються у суспільстві.

Гендерний підхід в освіті передбачає: 1) впровадження гендерних стратегій в освіту (гендерний зміст Державних стандартів вищої освіти; гендерний напрям розвитку моделі спеціаліста, що має сформувати соціо-психологічні орієнтири під час розробки освітньо-кваліфікаційних характеристик підготовки фахівців); 2) глибоке вивчення цілого ряду методологічних аспектів (хто навчається, хто навчає, якої якості та змісту навчання, хто керує процесом навчання).

Розробка теорії гендерної освіти передбачає такі напрями:

1) дослідження педагогічних аспектів процесу гендерної соціалізації дівчат та хлопців як суб’єктів освітнього процесу, визначення впливу батьків, однолітків, педагогів, навчальної літератури на формування гендерної ідентичності індивідів обох статей;

2) виявлення закономірностей педагогічного впливу вчителів на гендерну ідентичність учнів для створення відповідного середовища для самореалізації їх індивідуальних можливостей [5; 7].

За визначенням В. Кравця, “гендерна педагогіка – це сукупність підходів, спрямованих на те, щоб допомогти дітям різної статі відчувати себе у школі комфортно, успішно підготуватись до статевої поведінки в родині. Мета гендерної педагогіки – корекція впливу гендерних і сексуальних стереотипів на користь прояву та розвитку особистих властивостей індивіда. Основна ідея статевого підходу в освіті – урахування специфіки впливу на розвиток хлопчиків і дівчаток усіх факторів навчально-виховного процесу (зміст, методи навчання, ор-

ганізація шкільного життя, педагогічне спілкування, склад предметів тощо)” [4].

Методологічною основою гендерного підходу в освіті є:

1) аксіологія як філософське вчення про матеріальні, культурні, духовні, моральні та психологічні цінності особистості, систему педагогічних поглядів, засновану на розумінні цінності особистості, людського життя, виховання й навчання, педагогічної діяльності та освіти;

2) культурно-історична теорія розвитку особистості, що визнає першість соціального над натурально-біологічним у психічному розвитку людини (Л. Виготський, А. Леонт'єв, А. Лурія тощо);

3) постмодерністські ідеї про конструктивістську природу культури, соціально-конструктивістську природу людського знання та досвіду, статево приналежність і сексуальність людини;

4) навчання про андрогінію (С. Бем) як умову ефективного розвитку та самореалізації особистості;

5) педагогічна антропологія як філософська база виховання (Б. Бім-Бад);

6) дослідження соціологів про гендерну ідентичність як базову структуру особистості на всіх етапах її розвитку [7].

Гендерний підхід в освіті – це цілеспрямований, організований та керований процес оптимізації діяльності, формування соціокультурних механізмів конструювання чоловічих та жіночих ролей, психологічних характеристик особистості, запропонованих суспільством своїм громадянам залежно від їхньої біологічної статі. При застосуванні гендерного підходу у процесі формування сучасної особистості пропонується новий спосіб пізнання дійсності, в якому відсутні нерівність та ієрархія “чоловічого” і “жіночого”.

IV. Висновки

Вітчизняна освіта сьогодні знаходиться на складному етапі свого розвитку, який характеризується різноманіттям інноваційних підходів та педагогічних концепцій, покликаних сприяти цілісному і всебічному розвитку особистості, створенню сприятливих умов для її формування. У руслі цих тенденцій відбувається процес відродження вітчизняної педагогіки, її нове прочитання, одержують свій оригінальний розвиток ідеї європейської педагогіки. До цих тенденцій можна віднести виникнення та розвиток на вітчизняному ґрунті ідей гендерного підходу в освіті [2].

Література

1. Берн Ш. Гендерная психология / Ш. Берн. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2001. – 320 с.
2. Вороніна Т. Гендер у системі педагогічного знання [Електронний ресурс] / Т. Вороніна. – Режим доступу: <http://www.osvita.ua/school/theory/1008>.

3. Ильин Е.П. Дифференциальная психофизиология мужчины и женщины / Е.П. Ильин. – СПб. : Питер, 2002. – 544 с.
4. Кравець В. Гендерна педагогіка [Електронний ресурс] / В. Кравець. – Режим доступу: <http://www.tnpu.edu.ua/kurs/1>.
5. Приходькіна Н.О. Впровадження ґендерних підходів в освіту: причини та проблеми [Електронний ресурс] / Н.О. Приходькіна. – Режим доступу: [soippo.narod.ru/documents/konf_zhuk/prihodkina.doc](http://www.soippo.narod.ru/documents/konf_zhuk/prihodkina.doc).
6. Пушкарева Н. Гендерные исследования [Электронный ресурс] / Н. Пушкарева. – Режим доступа: http://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki/sociologiya/GENDERNIE_ISSLEDOVANIYA.html.
7. Цокур О. Розвиток гендерного підходу в освіті [Електронний ресурс] / О. Цокур, І. Іванова. – Режим доступу: <http://www.osvita.ua/school/technol/313>.

Сидоренко І.В. Формування гендерного підходу в освіті у контексті соціально-педагогічного аналізу

Анотація. У статті виявлено, що на сучасному етапі розвитку суспільства у фахівців немає єдиного погляду щодо формування гендерного підходу в освіті. Виділено тенденції, які пов'язані зі статевим вихованням хлопчиків та дівчаток і з вихованням андрогенної особистості, незалежно від статі.

Ключові слова: гендер, гендерні дослідження, гендерна педагогіка, андрологія, маскуліність, фемінність, андрогенність, американська, європейська моделі організації шкільного навчання.

Сидоренко И.В. Формирование гендерного подхода в образовании в контексте социально-педагогического анализа

Аннотация. В статье определено, что на современном этапе развития общества у специалистов нет единого взгляда на процесс формирования гендерного подхода в образовании. Выделены две тенденции, которые связаны с половым воспитанием мальчиков и девочек и с воспитанием андрогенной личности, независимо от пола.

Ключевые слова: гендер, гендерные исследования, гендерная педагогика, андрология, маскулинность, фемининность, андрогенность, американская, европейская модели организации школьного обучения.

Sidorenko I.V. Moduling of gender approach in education in the context of social and pedagogical analysis

Annotation. In the article it is shown that at the present stage of society's development there is no single view of the problem of identifying processes of gender mainstreaming in education. Trends which are associated with sexual education of boys and girls and raising androgenic person, regardless of gender, are selected.

Key words: gender, gender research, gender pedagogy, andrology, masculinity, femininity, androgen, American and European patterns of teaching organization.